

Александар ЛОМА /Београд/

О ЈЕДНОМ МАЊЕ ПОЗНАТОМ ПРИДЕВСКОМ ОБРАЗОВАЊУ (ТРАГОМ РАДОСАВА БОШКОВИЋА)

У свом познатом чланку о придевском суфиксу *-аћи* Радосав Бошковић се осврнуо и на облике *крштенї* и *вѣнчāнї*, надовезавши се на запажање Петра Ђорђевића да се ова два придева кад стоје као атрибути уз *кум*, *кумство* и сл. како значењем, тако и нагласком одвајају од трпних придева *крштен(ї)* од *крстити*, *в(ј)ѣнчан(ї)* од *в(ј)енчати*. Стога их Бошковић издваја као посебан тип реконструишући праоблике **krštenъjъ* ‘за крштење’, **vѣnъsānъjъ* ‘за венчање’, као придевске форме од основе глаголских именица *крштење*, *венчање*. Као трећи пример из топонимије прибравља *Орāнї до* у Пјешивцима, где такође постоји несагласност са нагласком трпног придева *ѡрāн(ї)* од *орати*, а самим тим и вероватноћа да и овде треба разумети не ‘дѡ који се оре’, него ‘дѡ за *орање*’ (Бошковић 1950, 271 д.). Ово Бошковићево решење — које није нашло одјека у Скоковом етимолошком речнику, где се и *крштенї* и *вѣнчāнї* (*крстен*, *кум*) тумаче једноставно као партиципи пасивног перфекта (Скок II 197б, III 591а) — звучи примамљиво, како са семантичке, тако и са творбене стране, али се суочава са једним формалним приговором: од тако реконструисаних праоблика данас бисмо, после новог јотовања, имали **крштењи*, *крштењег*, односно **в(ј)енчањи*, *вјенчањег*, **Орањи*, *Орањег*, као нпр. *куњї*, *куњег* < **кипъjъ* (уп. ЭССЯ 13/1987, 107). У поставци проблема Радосав Бошковић је и овај пут, као и готово увек, имао око оштрије од других и исправно увидео да се ови облици не могу поистоветити са трпним придевима, већ чине посебан тип. Што се тиче крајњег порекла тог типа, оно се може тражити и у другом смеру.

Чиним то надовезујући се на недавно властито истраживање (Лома 1999), где сам се позабавио рефлексима удвојеног *n* на морфолошкој граници након испадања полугласа у српској топонимији, указавши да се осим регуларног упрошћавања у *n* ту јављају и разни облици дисимилације. Од њих најбоље је посведочена промена *nn* > *ln*, за коју има приме-

ра и у апелативној лексици књижевног језика, као *саонице*, *гостионица* < *салнице*, *гостилница* < **saŋnice*, **gostinica* (ор. cit. 100). У овој прилици посебно нам може бити занимљив топоним *Невидијон* забележен у Негбини под Златибором. То је у основи исто назвање као *Невиђен*, посведочено у динарским пределима, али се овде не ради о чистом трпном придеву, него о придевском образовању суфиксом *-ьпъ* од његове основе, **невидиьпъ*, одатле **НевидАлн* и онда *Невидијон*, са заменом јата тек након прелаза *л* у *о* (ор. cit. 101 д.). Тај тип придева добро је посведочен у старословенском језику, нпр. *неиздреченьнъ*; о његовом значењу биће нешто више речи доцније.

Можемо ли претпоставити да и у *вѣнчѣнѣ*, *крѣтенѣ*, *орѣнѣ* имамо образовања тог типа од основе трпних придева? У најмању руку, акценат би се слагао са таквом претпоставком, ако се пође од аналогије коју пружа разлика у нагласку примарног придева *кѣмен(ѣ)* < **каѣпъ(јѣ)* < **камен-но-* према млађем образовању суфиксом *-ьп-* *кѣмен(ѣ)* < **катепъ(јѣ)*. Облик *венчални кум* у народној песми из Књажевца (РСА) као да потврђује ову претпоставку, пружајући горе поменути рефлекс *лн* као сведочанство раније геминате *нн* настале спојем завршног *н* основе трпног придева и истог гласа из придевског суфикса *-ьп-* након испадања слабог полугласника. За тај пример из источне Србије где се *л* на крају слога чува, постоје аналогије са бугарског терена, нпр. у Маданском крају *Бездалњик* као назив дубоког вира у стени под водопадом < **bez-dъp-ьп-икъ* (Христов 1964, 140). Можемо се питати није ли дужина на *а* у пјешивачком топониму *Орѣнѣ дѣ*, за коју Бошковећ нуди другачије објашњење, заправо добивена контракцијом од *Ораони*, а ово од **Орални*, у крајњој линији **орапъпъјѣ*?

У вези са могућношћу да се и на црногорском тлу нађу примери за прелаз *нн* > *лн*, дозволимо себи екскурсу о топониму *Ждребаник*. Он је познат као назив старог манастира код Даниловграда, а тако се зове и поље око манастира. Помиње се у народним песмама забележеним у првој половини XIX века: Милутиновићевим „Пјеванијама црногорским и херцеговачким” (Лајпциг 1837): *Ждребаник-поље* 43°, 54), Његошевом „Огледалу српском” (Београд, 1846): у *Ждребаник равни* (10°, 207), у петој књизи Вукових „Српских народних пјесама... у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању Црногораца” (Беч 1865): *на Ждребаник* (3°, 282; 1783); Вук га је унео у друго издање свога речника са нагласком *Ждребѣнѣк*, *-ѣка* који неће бити аутентичан. Полазећи од тог облика, Скок овај топоним тумачи као поименичен партицип перфекта пасивног од *ж(д)рѣбати* (Скок III 672а), но ствар није тако једноставна. Наиме, постоји и облик *Ждребаоник* (Шобалић 1923, 221; топографска карта),¹ из

¹ Док је на крају речи *-ал* у овим говорима доследно *-ѣ*, у средини речи бележе се примери чувања групе *ао*, нпр. *рѣонѣк* поред *рѣнѣк* (Пешикан 1965, 124).

којег излази да је *a* настало контракцијом, тако да би се на њему очекивала дужина, које у Вуковом запису нема. Има је, међутим, у подударном називу који је у Кучима забележио врстан дијалектолог (Петровић 1988, 65): *Ждреба̀нѝк*, *-а*, ‘равна површ’ у Гладиштима и Коштици.

Чини се, дакле, да је *Ждреба̀нѝк* на оба места од **Ждребаоник* < **Ждребалник*, што је у складу са развојем таутосилабичне групе *ал* на овом терену. Шта би онда била етимолошка основа овог назвања? Правoliniјски, најлакше би било поћи од основе партиципа перфекта *ждребал-* од *ж(д)ребати*, од које је изведена именица *ждребалац* ‘sortitor, гатар’ забележена код старих приморских лексикографа Витезовића, Де-ла Беле и Стулића (по РЈА). Но та се основа не јавља у топонимији, док је основа *ждребан-* у њој присутна. У рудничком крају забележен је извор и поток *Ждребан*, *-ана* (Мишковић 1875, 116, 120, 121), поток истог имена има и у Босни код Високог (Филиповић 1928, 583), а тако се зове и део села Скугрића код Градача (РЈА, без податка о генитиву). Коначно, у Кучима је исти записививач који бележи *Ждреба̀нѝк* записао, у Доњем Косору, и микротопоним *Ждреба̀нѝац*.²

Народ тумачи име манастира *Ждреба(о)ника* причом да је краљ Милутин у истоименом пољу држао ергелу својих коња (Шобалић 1923, 220). Та народна етимологија имала би своју потврду у речи *ждреба̀нѝк* ‘ергела’ у Црној Гори, из Змајева збирке у РСА, као и у чињеници да за кучки *Ждреба̀нѝк* Петровић даје, са топографске карте, и варијанту *Ждребарник*, а РСА и РЈА бележе реч *ждреба̀рнѝк* у значењу ‘стаја за ждребад’; коначно, у овом склопу ваља поменути и да хидроним *Ждребан* у селима Грабовици и Невадама чини пар са именом потока и извора *Кобилан* (Мишковић л. ц.).

Треба, међутим, имати у виду да је Змајева потврда апелатива *ждребаник* хапаксна, и да се можда заснива на народном тумачењу топонима *Ждреба(о)ник*, да је апелатив *ждреба̀рнѝк* неологизам, који је 1934. В. Милојевић предложио у чланку где се залаже за народне називе стаја, начинивши га по узору на *коња̀рнѝк* (*Наш језик* 2, 210), да је облик са карте *Ждребарник* у Кучима понајпре плод погрешног бележења, а ако би стварно постојао на терену, могао би се према *Ждреба̀нѝк* од **Ждребалник* < **Ждребанник* објаснити и као варијанта са ређом дисимилацијом *рн* од *нн* какву имамо у *Зворник* од *Звонник* (Лома 1999, 103 д.); најзад, да назив *Кобилан* може бити секундаран у односу на *Ждребан*, инспирисан народним схватањем овога имена које не мора имати везе са његовим стварним пореклом.

Против извођења ових топографских назвања од *ждреб-ац* говори њихова творба. Суфикс *-ан*, са постојаним *a*, није очекивани начин обра-

² Староцрногорски рефлекс полугласника не бележим словом *a* са две тачке испод, као што то чини Петровић и неки други, већ диграфом *æ*.

зовања од зоонима. Очекивали бисмо **Ждребљак*, од основе придева **žerbъjъ*, или можда **Ждребинац* (уп. Лома 1997, 14 дд.). Могло би се, додуше, претпоставити да је овим именима у основи придев *ждребан*, -бна, -бно, чије се непостојано *a* при поименичењу „учврстило” у основи, тј. да је **Ждребни поток* универбизацијом дао **Ждребан*, -ана, док би се *Ждребаник* сводио преко **Ждребљник* на **Ждребњник*. Но семантиком придева *ждребан* тешко да би се могли објаснити називи поља и вода: он долази искључиво у значењу ‘бременит’ уз ‘кобила’ и нема вредност посесивног образовања од *ждребац*, *ждребе*. Што је још важније, бјелопавлићко-пјешивачки *Ждребаник* могао би се помирити са овом претпоставком, јер у том говору се рефлекс од *вл* > *eo* изједначио са рефлексом од *ал* у *ā*, али у Кучима та разлика се чува, тако да *Ждребанџик* не може бити од **Ждребљник* (одатле бисмо имали **Ждребяник*), већ само од **Ждребалник* (уп. Вошковић/Малеки 1932, 26 д.), које се, већ и с обзиром на блиско назвање *Ждребџицац*, највероватније своди на **Ждребџник*, са развојем *nn* > *ln*, тако да се исти праоблик може, по аналогiji, претпоставити и за *Ждреба(о)ник* код Даниловграда.

Основа **ждребан*- у овим топонимима најједноставније се тумачи као трпни придев од *ждребати* ‘извлачити жреб, жребом делити, гатаати’. Тај семасиолошки моменат код назива поља или потока могао би се најпре заснивати на старинском обичају поделе поседа (њива, пашњака, појила) међу члановима родовске заједнице путем жребања. Дакле, *Ждребан(ник)* би био ‘посед додељен жребом’. У том случају, у *Ждреба(о)ник* < **Ждребалник* < **Ждребанник* тај пасивни партицип *ждребан* био би поименичен сложеним суфиксом -*ник*. Ако бисмо пак делили *Ждребанн-ик*, са простим -*ик*, у основи би лежао придев типа који овде разматрамо, **žerbanъnъ*, код којег значење не би било пасивно ‘додељен жребом’, већ пре ‘за жребање, намењен жребању’. Недавно сам указао на могуће трагове, у српској традицији, старог обичаја гатања, пре свега о рату, помоћу свештених коња, забележеног код паганских Словена у Полабљу, и претпоставио да се код христјанизованих Срба тај обред (у којем је, као и код овде размотрених топонима, одређену улогу свакако играла сазвучност речи **žerbъjъ* ‘жреб’ и **žerbъсь* ‘ждребац’) до дубоко у средњи век вршио уз поједине цркве и манастире (Лома 2002, 147). Да је манастир *Ждребаоник*, чији настанак традиција ставља у доба Немањића, а савремени стручњаци су склонили познијем датирању, у XVI или почетак XVII века (Зиролевић 104), био некад место таквог жребања, ипак је пуко нагађање, свакако мање вероватно од оне прве могућности тумачења, која полази од пасивног значења ‘жребањем додељен или раздељен’.

У закључку, вратимо се придевима *крштенџи*, *вџчџи* уз констатацију да се наше објашњење не разликује много са Бошковићевим; оба рачунају са секундарним дериватима од основе која је, на једној страни, дала трпни придев, али на другој страни глаголске именице на *-*нџе* >

-ње, на чије се значење придеви овог типа тешње наслањају него на значење пасивних партиципа. Тако Бродовска-Хоновска, разматрајући њихову функцију у старословенском језику, поред ређих употреба где је значење исто као и код трпног придева који им је у основи (нпр. **истоу-каньнѣ** = **истоу-канѣ** ‘изрезан, рукотворен (о идолима)’ и прилично честих са значењем могућности (**неизглаголаньнѣ**) ‘неизрецив’, издваја, као посебно карактеристичне, употребе где ови придеви одговарају генитиву глаголке именице: **мльчаньныи тѣс ѱυχίας**: **изиде на мльчаньноу мѣсто** ‘оде на место мучања, место за тиховање’, о пустињаку који се повлачи у пустињу, **въздрѣжаньныи тѣс аскіσεωс**: **въздрѣжаннаа благодѣтъ** ‘благодет уздржавања’ (опет о пустињаку), **покланьныи постѣ** ‘пост (ради) покајања’ (Бродовска-Хоновска 1960, 125-131).

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1950: Р. Бошковић, О придевима типа *ораћи*, *Наш језик* I, стр. 116-131.
- Вук: Вук Стефановић-Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч 1852.
- ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков*. Под редакцией О. Н. Трубачева, Москва 1974.
- Зиројевић 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд.
- Лома 1997: А. Лома, Српскохрватска географска имена на *-ина*, мн. *-ине*: преглед типова и проблеми класификације, *Ономатолошки прилози* XIII, 1-26.
- Лома 1999: А. Лома, Рефлекси групе *-н(ь)н-* у српској топонимији, *Наш језик* XXXIII, 1-2, стр. 99-106.
- Лома 2002: А. Лома, *Пракосово. Словенски и индоевропски корени српске епике*, Београд.
- Мишковић 1875: Ј. Мишковић, Опис Рудничког округа, *Гласник Српског ученог друштва* XLI, 104-282.
- Петровић 1988: Др. Петровић, Топонимија Куча, *Ономатолошки прилози* IX, 1-163.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, *Староцрногорски средњекатунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV/1965.
- РСА: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности, Београд 1959 дд.
- Филиповић 1928: М. С. Филиповић, *Височка Нахија*, СЕЗБ XLIII, Нас.25, Бгд., 191-774.
- Христов 1964: Г. Христов, *Местните имена в Маданско*, Софиа.
- Шобалић 1923: П. Шобајић, *Бјелопавлићи и Пјешивци — племена у црногорским Брдима*, СЕЗБ XXVII, Нас. и пор. ст. 15, Београд, стр. 151-366.

*

- BOŠKOVIĆ/MAŁECKI 1932: R. Bošković / M. Małecki, Przegląd dialektów starej Czarnogóry (z uwzględnieniem gwar sąsiednich) = L'examen des dialectes du vieux Monténégro (Stara Crna Gora) en tenant compte des parler voisins, *Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres* 1–3, Cracovie, 1-13.
- BRODOWSKA-HONOWSKA 1960: M. Brodowska-Honowska, *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Kraków etc.
- PJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-XXIII*, Zagreb 1880-1976.

Aleksandar LOMA

ON A LESS KNOWN ADJECTIVAL FORMATION

Summary

Following an observation of Radoslav Bošković, the present paper aims at elucidating a rare typ of S.-Cr. adjectives, represented by *krštenī* 'baptismal' and *v(j)ěncānī* 'matrimonial', both usually joined to *kum*: *krštenī kum* 'godfather', *v(j)ěncānī kum* 'best man'. For good reasons both semantic and accentual Bošković rejected the interpretation identifying these adjectives with the determined forms of the past passive participles *kršten-ī* 'baptised', *v(j)ěncān-ī* 'married'. According to him, the stem is more probably that of the verbal nouns **krbšt'enbje* 'baptism, christening', **věnčānbje* 'wedding'. Otherwise convincing, this proposal needs to be modified at one point: from **krbšt'enbje*, **věnčānbje* in the modern language the forms ***krštenji*, ***vjenčānji* would be expected, and not those in *-eni*, *-ani* really existing. Here as a more likely alternative the derivation by *-ьнъ* from the same stem is proposed, an adjectival typ known from Old Church Slavic, e. g. *mlbčan-ьнъ* 'related to silence (**mlbčānbje*)'; thus **krbšt'en-ьнъ* 'relative to baptism', **věnčān-ьнъ* 'connected with wedding'. The cluster *-ьнъ* > *-nn-* resulted normally in *n* by assimilation, but occasionally the dissimilatory development into *ln* occurs, too; in fact, for **věnčānūnbje* it seems to be attested by the dialectal form *venčalni (kum)*. There are instances of place-names in Montenegro explainable in a similar way, such as *Ōrānī (dó)* < **Oraoni* < **Oralni* < **Oranni* and *Ždrebānik* < *Ždrebaonik* < *Ždrebalnik* < *Ždrebann-ik*, in both cases a gerundial meaning appearing more plausible than the passive one: **oranьnbje (dolъ)* 'the glen (suitable) for ploughing (*oranbje*)', rather than 'the ploughed one', **žerbanь-nъ* '(a piece of ground) for allotting (**žerbanbje*)' rather than 'the allotted one, allotment'.